

Eg har tidlegare sagt at *Vikingernes syn på militær og samfund* ser ut til å vere ei overflødig bok sidan ho neppe inneheld noko viktig nytt i forhold til det forfatternen har sagt tidlegare. Men av og til kan det vere nyttig og nødvendig å gjenta det ein tidlegare har sagt om ein ikkje vert høyrd. At Malmros no har disputert på dei tidlegare arbeida sine, får vi tru sikrar ein diskusjon av dei problema ho har teke opp.

Vikingernes syn på militær og samfund er på mange måtar ei lesaroppleving utanom det vanlege. Det er ikkje daglegdags kost å oppleve at ein forskar insisterer på – og heile tida minner lesarane om – at ho ikkje har full kontroll på kjeldematerialet sitt, og det må nok seiast at ho til dels snublar seg gjennom dette materiale. Men boka er også ei positiv lesaroppleving, for det vert tidleg klart at her har vi ein forskar som har sett noko interessant som ho vil formidle – og det har ho lukkast med. Dei forskingsresultata Malmros legg fram, byggjer på eit så snevert kjeldegrundlag at det er grunn til å sjå dei som foreløpige. Men dei er eit viktig innspel i ein pågåande debatt om den tidlege statsdanninga i Norden.

Else Mundal

PER ANDERSEN: Studier i dansk proceshistorie. Tiden indtil Danske Lov 1683. København 2010, Jurist- og Økonomforbundets Forlag. 378 s. 400 kr.

Dansk retshistorie oplever for tiden en opblomstring, hvilket bør hilses med glæde af enhver middelalderhistoriker. Det er jo et ubestrideligt faktum, at langt den overvejende del af de kilder, vi har til rådighed fra middelalderen og reformationstiden, udgøres af retlige kilder og dokumenter, såsom love, forordninger, domme, tingbøger og skøder, hvilket igen kræver en forståelse for de mentale rammer, i hvilket disse kilder blev skabt, både de nationale og de internationale.

Blandt de flittige bidragydere til denne opblomstring er Per Andersen, der her præsenterer sin tredje bog om retshistoriske emner inden for 5 år, denne gang om proceshistorie. Bogen udspringer af og viderefører hans ph.d.-afhandling, der i en udvidet og bearbejdet form kom i 2006.¹

1 Per Andersen, *Lærd ret og verdslig lovgivning. Retlig kommunikation og udvikling i middelalderens Danmark*, 2006. Året før udgav han sin første bog *Rex imperator in regno suo. Dansk kongemagt og rigslvgivning i 1200-tallets Europa*, 2005.

Forskningen i denne gren af retshistorien er til at overse. Det er faktisk kun Henning Matzen, der i sin retshistorie fra 1890'erne decideret har beskæftiget sig med procesret. Det er i hvert fald kun ham, Per Andersen citerer i sin indledning, dog mest for at fremhæve forskellen mellem den ældre retshistorie og nutidens retshistorie. Hvor førstnævnte havde som udgangspunkt, at dansk ret opstod og udviklede sig på en særegen, dansk måde, ser sidstnævnte dansk ret som resultatet af en udvikling, der foregår i en transnational kontekst, for middelalderens vedkommende kanonisk ret og romersk ret kombineret med sædvaneret; og denne udvikling bestemmes af den politiske konstellation i samfundet på et givet tidspunkt (s. 11-14). De forskellige dele af procesretten, ikke mindst nævnene (se nedenfor), har været genstand for forskning siden Matzen, men det er rigtigt, at vi her har den første samlede oversigt i nyere tid over udviklingen i dansk procesret fra tidlig middelalder til Danske Lov.

Som Andersen anfører i indledningen, er der to gode grunde til at beskæftige sig med den verdslige procesrets udvikling i det middelalderlige og tidlig-moderne (forfatteren siger »postreformatoriske«) Danmark: For det første fordi det fjerde Laterankoncils forbud mod gejstliges deltagelse i afviklingen af guddomsbeviser – at bevise sin uskyld ved guddommelig indgriben, fx ved at bære glødende jern uden at tage skade – i årene efter 1215 blev implementeret i verdslig ret i Danmark, hvilket krævede en fundamental omlægning af procesretten og en »institutionel nyindretning« (p.1); og for det andet fordi verdslig procesret i Danmark fik et udpræget konservativt præg i den behandlede periode, i og med at den forblev baseret på de ændringer, der var sket i 1200-tallet, frem til Danske Lov.

Det betød bl.a., at tortur i dansk retspleje først kunne anvendes efter domfældelsen i modsætning til udviklingen andre steder i Europa, hvor tortur fra senmiddelalderen blev anerkendt som et tilladt middel til at fremtvinge tilståelser, så man kunne fælde dom. Når tortur kunne anvendes efter domfældelse i Danmark, skyldes det ønsket om at lade den nu dømte – og dermed skyldige – tilstå sine ugerninger, få syndsforladelse og dermed sikre sin sjæls frelse. (Tortur blev afskaffet ved lov i 1771, genindført kort efter og endelig afskaffet i 1837).

Nævnet (juryen), der blev indført som følge af afskaffelsen af guddomsbeviset i årene efter 1215, er stadig en del af dansk retspleje. Nævnet skulle afgøre, om sagsøgerens beviser holdt. Også heri lå en grundlæggende nyorientering, idet det var sagsøgeren, der skulle bevise sagsøgtes skyld, ikke sagsøgte, der skulle bevise sin uskyld. Den ny

udvikling slår igennem i Jyske Lov med regler for sandemænd, herredsnævnet, almindelige nævninger og biskopsnævninge (der skulle medvirke i sager vedrørende helligbrøde). Nogle af disse nævn havde eksisteret før, men som ad hoc-nævn, der nu blev faste. Dermed blev også en ensartethed i processen sikret. Per Andersen stiller spørgsmålet, om disse nævn også skulle afsige dom, og besvarer det med et ja, hvilket jeg er enig med ham i.

I bogens første del, »Landskabslovenes procesret og retspleje«, med den sigende undertitel »Levende ret i regional belysning«, gennemgås udviklingen af procesretten og retsplejen i 1200-tallet, som den afspejler sig i landskabslovene. Per Andersen argumenterer for en løbende udvikling, hvor det overordnede mål var at få accepteret en proces for konfliktløsning, som byggede på de mest moderne retsprincipper (formuleret bl.a. på det fjerde Laterankoncil og løbende udbygget i kanonisk ret) men som også kunne accepteres af dem, der skulle medvirke i processen (s. 36, 45, 58). Når han kalder den middelalderlige retspleje som udtrykt i Jyske Lov for »konsensusøgende frem for formelt dømmende« (s. 57) er det en vigtig pointe for forståelsen af, hvorledes retten fungerede i datidens samfund, og hvorfor reglerne viste sig så langtidsholdbare, som de gjorde. De var blevet implementeret under hensyntagen til de politiske forhold.

Bogens anden del har titlen »Fra landskabslove til Danske Lov«, med undertitlen »Praksis og regulering i ensretningens lys«. Det er bogens største del på over 200 sider, der behandler udviklingen af retsregler vedrørende proces og af de institutioner og embeder, der var nødvendige for at sikre, at reglerne fulgtes. Per Andersens analyser viser – og heri er denne anmelder også enig – at rammerne for udviklingen blev fastlagt i 1200-tallets lovgivning, og at udviklingen først og fremmest gik ud på at få gennemført en landsdækkende ensretning, som vel at mærke var acceptabel for alle dem, der skulle bruge tingene til konfliktløsning.

Herredstinget var den domstol, som langt de fleste danskere mødte, når de fik kontakt til retssystemet. Per Andersen gennemgår i detaljer de forskellige embeder (foged, skriver) og den stigende skriftlighed, som bliver et krav i 1500-tallet, hvor kongen i 1551 dekretterer, at der skal føres tingbog, så alle handlinger og udfald kan dokumenteres. Inden da var der i løbet af 1400-tallet sket en opprioritering af de skriftlige beviser og mundtlige vidneudsagn, og omkring Reformationen forsvinder mededsbeviset helt, dvs. det er sagens fakta og ikke de involveredes personlighed, der vurderes af dommerne (nævninge og

foged). I de sidste 150 år inden Danske Lov reduceres nævnenes betydning, hvorimod fogeden kommer til at spille en stadig større rolle. Per Andersen påpeger (s. 131ff), at der var ganske mange herredsting i Danmark, at de blev holdt flere gange om måneden, i større herreder ugentligt, og at de overleverede tingbøger fra sidste halvdel af 1500-tallet og frem angiver en sagsbyrde på mellem 15 og 30 sager pr. tingdag. Selvom en stor del af disse sager var gældssager (i 1600-tallet op mod 80 pct.) peger dette interessante faktum på, at tingene – og dermed retssystemet – blev anset for en oplagt mulighed for konfliktløsning for langt de fleste af landets indbyggere, så man – med den stigende ensretning af systemet i senmiddelalder og reformationstid – med rette kan tale om et retssamfund, dvs. et samfund, hvis konflikter hovedsagelig blev løst via retssystemet og med en høj grad af retssikkerhed, dvs. at de procedurer og den lovgivning, der lå til grund for afgørelserne, var alment kendte og accepterede. Dette savner jeg en uddybning af, da Per Andersen lader til at dele synspunktet. Det ses af hans delkonklusion om udviklingen op til Danske Lov, hvori han skriver, at den konservative indstilling til brugen af tortur (underforstået: set i forhold til udviklingen i det øvrige Europa i senmiddelalderen) »lader ane, at man både fra centraladministrations side såvel som blandt rigets indbyggere – eller i hvert fald de ledende indbyggere – har haft stor tiltro til, at det eksisterende retssystem fungerede uden brug af tortur« (s. 318). Han forstærker tesen ved at slutte sin opsummering med at plædere for, at denne konservative holdning næppe skyldes, at man ikke længere fulgte med i udviklingen i Europa, men at der »må snarere være tale om bevidste til- og fravalg i forhold til den efterhånden rene inkvisitoriske procesform og den brug af tortur, der i hvert fald fra omkring 1500 blev almindelig i de fleste af de europæiske riger...« (s. 320). Bevise en sådan påstand kan man næppe på grund af kildematerialet, men det er en vigtig pointe at kende, når man arbejder med historien om det danske samfund i senmiddelalder og reformationstid.

Som nævnt var den hyppigst forekommende sagstype gældssager, altså civile søgsmål. Kriminal­sager af alvorlig art, som manddrab, skulle allerede fra landskabslovenes tid for den regionale domstol, Landstinget. Udviklingen af procesforløbet ved dette ting ligner ganske den udvikling, som herredstingene gennemløb, og det samme gælder birke­tingene og købstædernes ting, som Per Andersen vier særlige kapitler. I kapitlet om sidstnævnte påpeger Per Andersen, at en undtagelse til denne udvikling dog findes i et udkast til en stadsret for de skånske byer, hvor man så sent som i 1400-tallet stadig holdt fast ved mededsmænd, der ellers var afløst af nævninge ifølge Skånske Lov. I afsnittet

om byerne har jeg en enkelt lille anke: Der er gået kludder i de tal (fra 1672), der er anført for bybefolkningens størrelse s. 263 – måske er en sætning faldet ud. Ellers må det siges, at bogen er rimelig fri for trykfejl.

Det kongelige retterting har været genstand for nyere forskning og for flere store kildeudgivelser, og i sit kapitel om tingets udvikling fra at være en særlig domstol for adelige til (også) at være højeste instans i restsystemet og dermed forløber for Højesteret (grundlagt 1661) nøjes Per Andersen med kort at uddrage træk af udviklingen, baseret på denne forskning, med vægt på at demonstrere, at også denne domstol gennemløber en udvikling, der gør den til en integreret del af retssystemet.

I bogens tredje del fokuseres på ændringerne, der sker ved udarbejdelsen og indførelsen af Danske Lov i 1683, hvilken udvikling præcist opsummeres i titlen: »Rigsomfattende ensretning – Procesretten i Danske Lov«.

Med enevældens indførelse kunne kongemagten endegyldigt få indført den retlige ensretning, der havde været arbejdet på siden 1200-tallet og i stigende grad efter reformationen. Alligevel tog det 23 år, før en samlet lovgivning blev fremlagt i form af Danske Lov (DL) af 1683, der også rummer procesretlige regler. Per Andersen springer elegant hen over problemstillingen kodifikation vs. kompilation, som optog ældre retshistorikere i spørgsmålet om udformningen af DL, og taler i stedet om, at i hvert fald procesreglerne i DL er en symbiose mellem på den ene side ældre regler fra middelalderen (især Jyske Lov), reformations-tiden (især de store recesser) og tidligt 1600-tal, og på den anden side enkelte nye regler. Fordelingen for procesreglerne er ca. 80 pct. ældre regler og 20 pct. nye. Grunden til, at DL ikke blev en helt ny – og sammenhængende – lov kan også findes i det faktum, at der i Danmark på dette tidspunkt ikke fandtes en egentlig retsvidenskab med retslærde, der kunne formulere overordnede principper for loven. En sådan opstod først i begyndelsen af 1700-tallet.

Hvad angår procesreglerne i DL, drejer flere udførlige regler sig om dommeren, hvis rolle og betydning var vokset i løbet af 1500-tallet på bekostning af nævnene. Der er regler for hans kvalifikationer og hans embedsførelse, hvilket understreger hans dominerende position i processen, hvad enten det drejer sig om en herreds-, birke- eller byfoged eller landsdommer. Nævnene er nu reduceret til kun at medvirke i sager vedrørende drab og markskel, hvor der kunne være tvivl om sagens rette sammenhæng. I åbenlyse drabs- og markskelssager afgjorde dommeren alene sagen. Per Andersen nævner ikke, at nævningene også skulle medvirke i trolddomssager.

DL knæsatte også den praksis, der var opstået, med faste frister for sagens gang, således at sagen ikke blev trukket i langdrag; ligesom appelgangen fra den lokale ret (herreds-, by- og birketing) til landsretten og videre til Højesteret (der afløste Kongens Retterting i 1661) blev reguleret.

Det var fortsat den akkusatoriske procedure, der herskede, dvs. at sager blev anlagt af en privat part mod en anden privat part, og hver part fremlagde beviser, der blev vurderet, hvorefter dommen blev afsagt. Dog kunne dommeren beordre undersøgelser, hvis han mente, at det var nødvendigt med bedre beviser i sagen – et lille skridt på vej mod en inkvisitorisk proces. Til gæld er et princip om edsaflæggelse, der stammer tilbage fra tiden før det fjerde Laterankoncil i 1215, bibeholdt, idet det stadig var muligt for en sagsøgt at sværge sig fri (dog ikke med medesmænd). Det er dog et åbent spørgsmål, hvor ofte dette reelt skete. Per Andersen forklarer denne anomali med, at man anså en sådan ed som del af bevisførelsen, og at dommeren ville se objektivt på alle beviser for at finde frem til den rette afgørelse. Det var dog fortsat det materielle bevis (dokumenter, vidner, genstande), der var det dominerende bevismateriale.

Det er en stort materiale, Per Andersen fremlægger, og så vidt denne anmelder kan se, lades ikke en sten, der kan oplyse om dansk procesrets udvikling, uventet. Det medfører mange detaljer, men overblikket bevares for læseren takket været opsummeringerne i slutningen af hvert kapitel, delkonklusioner og hovedkonklusionen. Af sidstnævnte fremgår det endnu tydeligere, at den danske procesret i 1200-tallet var en del af den fælleseuropæiske måde at tænke ret og indrette sin retspleje på. Den får dog på grund af sin konservatisme i stigende grad en særegen karakter i forhold til de omgivende lande i senmiddelalder og reformationstid, hvilket stadfæstes i Danske Lov.

En udførlig indholdsfortegnelse samt register (kaldet Indeks) gør det muligt også at anvende bogen som opslagsbog, og den er dermed et nyttigt redskab for alle de forskere, der beskæftiger sig med middelalderens og den tidlige moderne periode.

Grethe Jacobsen